

УДК 94(100)342.22(477.8)

**ДЕРЖАВНО–ПРАВОВИЙ СТАТУС
ЗАХІДНОУКРАЇНСЬКИХ ЗЕМЕЛЬ
1919–1939 РР. У СКЛАДІ
ДРУГОЇ РЕЧІПОСПОЛИТОЇ****STATE–LEGAL STATUS OF WESTERN
UKRAINIAN LANDS 1919–1939 IN
THE COMPOSITION OF THE SECOND
RZECZPOSPOLITA****Святнюк К. Д.,**

студент магістратури факультету історичної освіти, Національний педагогічний університет ім. М. Драгоманова (Київ, Україна), e-mail: bestkievcoffee@gmail.com

Sviatniuk K. D.,

student of the magistracy of the Faculty of Historical Education, National Pedagogical Dragomanov University (Kyiv, Ukraine), e-mail: bestkievcoffee@gmail.com

Аналізується державно–правовий статус Західноукраїнських земель у складі Другої Речіпосполитої у міжвоєнний період (1919–1939 рр.). Автор концентрує увагу на питаннях впливу на зовнішню політику України та Польщі в рамках європейської системи міжнародних відносин. Процес формування національної свідомості у поляків та українців у XIX – на початку XX ст. ставив обидва народи перед konieczністю визначити взаємні реляції щодо політичного й суспільного життя. Розвиток національних аспірацій цих етносів в умовах тогочасної Галичини нерідко відбувався у протилежних напрямках. Попри неодноразові спроби, порозуміння все ж не було досягнуто.

Ключові слова: Україна, Друга Річпосполита, політика, міжнародні відносини.

The state–legal status of the Western Ukrainian lands in the Second Rzeczpospolita in the interwar period (1919–1939) is analyzed. The author focuses on issues of influence on the foreign policy of Ukraine and Poland within the framework of the European system of international relations. The process of forming the national consciousness of the Poles and Ukrainians in the nineteenth and early twentieth centuries. Both peoples set before the finality to determine mutual relations regarding political and social life. The development of national aspirations of these ethnic groups in the conditions of that time Galicia often took place in opposite directions. Despite repeated attempts, the agreement was not reached.

Keywords: Ukraine, Second Rzeczpospolita, politics, international relations.

Постановка проблеми. Актуальність означеної теми посилюється тим, що Україна і Польща належать до спільного регіону в історичному, геополітичному та географічному концептах, обидві країни на певний час втрачали незалежність, перебували під іноземним пануванням, хоча й у різних масштабах, одних і тих самих імперій та визволилися майже одночасно. Важливість даного дослідження обумовлена також тим, що цю тему й досі висвітлюють спрощено, без усебічного наукового аналізу європейської системи міжнародних відносин та її впливу на зовнішню політику відроджених країн. До того ж демократизація суспільного життя України, зміни в Центрально–Східній Європі уможливили деідеологізацію історичних праць. Усе це разом актуалізує проблему започаткованого дослідження.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Доробок українських і частково зарубіжних авторів у вивченні процесу нагромадження знань про суспільно–політичне життя українців у

міжвоєнній Польщі представляють історіографічні огляди дисертаційних і монографічних досліджень О. Рубльова, С. Віднянського, І. Васюги, І. Дробота, М. Литвина, Р. Давидюк, Б. Савчука, О. Красівського та ін. [1–15].

Виклад основного матеріалу. Починаючи з середини XIX ст. представники вітчизняної національної демократії засадою формування державних кордонів прийдешньої Української держави вважали етнографічний принцип. Відповідно до нього, Київська громада, відряджаючи Павла Чубинського у фольклорно–етнографічну експедицію, мала на увазі не лише фіксацію надбань української народної культури, а й переслідувала притлумлену політичну мету – окреслення межі українських сіл у українсько–російському, українсько–білоруському й українсько–польському прикордонні. Аналогічні етнографічні дослідження здійснило наприкінці XIX – на початку XX ст. й НТШ у Львові, зокрема, учні М. Грушевського Володимир Гнатюк та Степан Томашівський приділили пильну увагу фіксації українсько–польського, українсько–румунського й українсько–чеського порубіжжя на західному й південно–західному кордоні української території. Відтак вже на початку XX ст. українська наукова й політична еліта мала достатньо виразне уявлення про етнографічні межі української національної території.

Осердям польсько–українського конфлікту у півавстрійській Галичині наприкінці XIX ст. стало питання про поділ провінції за національною ознакою (відповідно до домінуючої національності) – на «польську» Західну Галичину (центр – Краків) й «українську» Східну Галичину (центр – Львів). Польська політична еліта, яка контролювала усі ключові посади на теренах всієї Галичини, не погоджувалася на такий (цілком справедливий) поділ, не бажаючи поступатися «недержавній нації» – українцям. Останні, тим не менше, за умов творчої співпраці наддніпрянської й галицької української інтелігенції, спричинили потужне національне пробудження й національне усвідомлення значної частини галицького українського суспільства. Практично синхронно постало й набуло надзвичайної гостроти питання про Український університет у Львові, яке дістало тимчасове паліативне вирішення у вигляді створення Кафедри «всесвітньої історії з окремим узагальненням історії Східної Європи» цісарського Львівського університету (1894) й запрошенням на цю посаду М. С. Грушевського. Галичина на межі XIX й XX ст. цілком заслужено здобула статус «українського П'ємонту» [6].

1 листопада 1918 р. за умов розпаду Австро–Угорської монархії українці опанували столицею Східної Галичини – Львовом, реалізувавши своє право на національне самовизначення й державне відокремлення від Австро–Угорської імперії. Характерно, що «Листопадним зривом» галицька українська еліта випередила сусідів–суперників поляків, державотворчі заходи яких таки припізлилися, а виступ українців виявився для них прикрою несподіванкою.

13 листопада затверджено Тимчасовий закон про державну самостійність українських земель колишньої Австро-Угорської монархії, проголошено Західно-Українську Народну Республіку. У визначених кордонах молода республіка обіймала майже 70 тис. кв. км, близько 71% її населення становили українці, 14% – поляки, 13% – євреї. Фактично нова влада поширювалася на 40 українських повітів Галичини – територію бл. 40 тис. кв. км з населенням у 4 млн. осіб [10, с. 12; 11].

Очевидно, керівники галицьких поляків не мали бажання поступатися на користь українців теренами Східної Галичини, й буквально ж у день «Листопадового зриву» розпочалися локальні бої з польськими силами у східногалицькій столиці. Після неfortunного й вочевидь передчасного залишення Львова 22 листопада 1918 р. ЗУНР зберігала непогані шанси на державне існування. Розпочалася розбудова державного апарату й розгортання на регулярній основі Галицької армії. Оточені у Львові польські сили могли розраховувати винятково на «одсеч» – мілітарну допомогу «корінної» Польщі.

З огляду на нову воєнно-політичну ситуацію у Центрально-Східній Європі й насамперед загрозу поширення російського комуністичного режиму, країни переможної Антанти вирішили *знехтувати правом українського народу на самовизначення* (у центрально-східній й західній частинах національної території). Відтак західні держави схилилися до розв'язання українсько-польської суперечки за Галичину на користь Польщі. Тим більше, що військову перевагу й зрештою перемогу над Галицькою армією ЗУНР польському війську забезпечили не мілітарні й парамілітарні формування місцевих галицьких поляків (зокрема, міфологізовані львівські «Орльонта»), а військова «одсеч», зібрана з усієї «корінної» Польщі й насамперед 80-тисячна польська армія під командуванням Юзефа Галлера, сформована й озброєна на території Франції, навчена французькими інструкторами, що її наприкінці весни 1919 р. було перекинуто на «Львівський фронт».

З відходом бригад Галицької армії за Збруч (15–17 липня 1919 р.) на підконтрольну Директорії УНР територію, терени Східної Галичини були зайняті/окуповані польським військом.

25 червня 1919 р. Найвища Рада Антанти санкціонувала «право» Варшави на *«тимчасову військову окупацію»* Східної Галичини. Отже, держави-переможниці використали адекватний термін – *«окупація»*. Підготовлений Найвищою Радою 8 грудня 1919 р. проект статусу Східної Галичини передбачав 25-річний мандат на адміністрування Польщі у краю з подальшим референдумом й самовизначенням цих теренів. Зрозуміло, що цей проект опротестувала польська делегація й він не набув чинності – політична еліта відродженої Польської держави сповідувала принцип *«доконаних фактів»*: якщо територія Східної Галичини опанована польським військом,

то вона (територія) вочевидь «польська» без жодних застережень й називати себе «окупантом» керівники відродженої Польської «республіки» аж ніяк не хотіли. Прагнучи перешкодити інкорпорації українських земель до складу Другої Речіпосполитої, провід ЗУНР (Євген Петрушевич) домагався від країн Антанти розв'язання східногалицького питання на засадах декларованого тією ж Антантою «права націй на самовизначення». 23 лютого 1921 р. паризька сесія Ради Ліги Націй підтвердила тимчасовий характер польської військової окупації Східної Галичини. Навесні 1922 р. долю західних українських територій обговорювали на Генуезькій конференції.

Послідовно сповідуючи засади «політики доконаних фактів», польська влада (ще до «остаточного вирішення» східногалицького питання міжнародними «арбітрами») восени 1922 р. терміново оголосила вибори до польського Сейму на окупованих територіях Східної Галичини й Західної Волині, аби легітимізувати свою присутність на цих теренах (жодних аналогій з російським псевдореферендумом у Криму навесні 2014 р. – після збройного захоплення півострова РФ!). Більшість населення західноукраїнських теренів на заклик диктатора ЗУНР Є. Петрушевича бойкотувала ці «вибори» (контроверсійність і слухність/неслухність такого бойкотування – тема окремого обговорення).

14 березня 1923 р. Рада Амбасадорів держав Антанти «визнала» Східну Галичину частиною Польської держави. Українську делегацію не лише не запросили, а й навіть офіційно не повідомили щодо дати цього засідання. Посли узгодили документ такого змісту: «Зваживши, що згідно з 91 параграфом мирного договору в Сен-Жермен, Австрія зреклася на користь союзних і прийнятих до союзу держав усіх прав і титулів щодо територій, які перед тим належали колишній Австро-Угорській монархії і які лежать поза новими кордонами Австрії, як це окреслено в 27 параграфі згаданого договору і яких досі нікому не призначено; маючи на увазі, що Польща визнала у стосунку до східної частини Галичини, що її етнічні умови конче вимагають автономного устрою – Конференція Амбасадорів ухвалила визнати за кордон Польщі з Росією граничну лінію, визначену і окреслену за згодою цих держав і на їх відповідальність 22 листопада 1922 р.» Як наголошує О. Павлишин, у цьому документі посилення на згоду Польщі стосовно автономного устрою Східної Галичини стосувалося Закону про автономію трьох південно-східних воєводств (Львівського, Станіславівського й Тернопільського). Згадка про автономію краю не була умовою юридичної передачі його території до складу Польщі. Фактично польська влада могла на власний розсуд вирішувати питання щодо надання/ненадання меншинам (насамперед українцям) національно-територіальної автономії [12, с. 300–301].

Отже, польський уряд відбувся фіктивними обіцянками забезпечити національним меншинам можливості національно-культурного розвитку й надати автономію Східній Галичині, але

знехтував власними обіцянками. Оголошивши 15 березня 1923 р. заяву з протестом проти брутального рішення Антанти, «законослухняний» екзильний уряд ЗУНР у Відні у травні того ж року самоліквідувався [9, с. 14].

Напрями польської урядової політики щодо українського населення Другої Речіпосполитої загалом й насамперед щодо української більшості трьох південно-східних воєводств і Волині по суті були реалізацією (з тими чи іншими нюансами) курсу польської окупаційної адміністрації на примусову асиміляцію української людності, обмеження її прав, ліквідацію українського шкільництва й принаймні витіснення його у приватну сферу. Українські педагоги означених воєводств, які перебували на урядовій службі, системними урядовими рішеннями переводилися на учительські посади до Центральної Польщі задля відриву від українського масиву й подальшої асиміляції. Українцям системно відмовлялося польською адміністрацією навіть у самоназві, натомість вживалися інші означення українського населення держави (задля фрагментаризації суцільного українського масиву) – «бойки», «лемки», «гуцули», «русини», «рутени», «тутейші», «поліщуки» тощо. З офіційного обігу було витіснено використання термінів «Західна Україна», «західноукраїнські землі». Натомість польська влада віддавала перевагу означенням «Східна Малопольща», «східні креси».

В урядах усіх рівнів чотирьох вищезгаданих воєводств беззастережно домінували поляки, для українців були відведені лічені посади на низовому рівні. Цілком слушно вважаючи українців нелояльними до окупаційної адміністрації, польська влада до 1927 р. не призивала українців до Війська Польського.

1930 р. задля «утихомирення» українського села Східної Галичини відбулася сумнозвісна «пацифікація» регіону з використанням війська й жандармерії.

Попри те, що українці були обмежено допущені до посольських мандатів у Сеймі, де також (у тому або іншому форматі) існувала Українська Парламентська Репрезентація, суттєвого впливу на політику держави ані окремі послі, ані УПР загалом не мали. Польський політикум назагал ігнорував законні вимоги найбільшої національної меншини держави, яка становила більшість у трьох південно-східних воєводствах Другої Речіпосполитої й на Волині. Спроби польсько-українського порозуміння були вкрай нечисленними й малоефективними. Обмежене коло польських політичних й громадських діячів, які системно підтримували діалог з українською елітою, не мали впливу на загал польського суспільства й одержали почесний, але маловпливовий статус «білих круків».

На окупованих теренах Східної Галичини й Волині центральна влада практично упродовж усього існування міжвоєнної Польщі підтримувала насадження поселень «осадників» – демобілізованих польських військових з родинами.

Їхня присутність мала посилити польську меншину регіону й бути опертям центральної влади. Безперечно, це створювалося додаткову напругу у взаєминах між прибульцями й автохтонним українським населенням. Останні роки існування Польської держави охарактеризувалися безпрецедентними заходами Варшави (хіба співмірними з діями російської більшовицької адміністрації у західному прикордонні УССР/СССР) щодо посилення «польськості» у південно-східних прикордонних воєводствах й на Волині, де, зокрема, масово нищилися православні й греко-католицькі церкви, а натомість стрімко збільшувалася кількість костьолів.

Очевидно, що польська окупація східно-галицьких теренів й Волині за своєю формою була «м'якшою», аніж російська більшовицька окупація Наддніпрянської України під прикриттям так званої УССР, де апriorі неможливим було існування будь-якої антибільшовицької опозиції, українських національних партій, української національної (несоветської) культури, а жорстоке й системне знищення реальних і потенційних опонентів – повсякденною практикою 1920-х – 1930-х рр. аж до екстремальних форм так званого Великого Терору, функціонувала розгалужена мережа ГУЛАГу та ін. Утім, і Польща спромоглася створити власний (за советськими й німецькими зразками) концентраційний табір у Березі Каргузькій...

Висновки. Політика «доконаних фактів» й нехтування правом націй на самовизначення, зокрема, виразно задекларованим українським населенням Східної Галичини правом на окреме державне існування у вигляді ЗУНР чи (після Акту Злуки) об'єднаної УНР, за принципом бумеранга обернулися – таки проти Другої Речіпосполитої наприкінці літа – на початку осені 1939 р., коли два геополітичних злодії – Гітлер та Сталін – вирішили ліквідувати «неспроможну» Польську державу, поділивши її територію. Постійний патрон Польщі – Франція – вже не спромоглася надати своєму польському союзнику реальної допомоги.

Той самий бумеранг спрацював проти польської меншості на східногалицьких й волинських теренах 1942–1943 рр., оскільки українська більшість краю вочевидь не хотіла «самовизначатися» у межах (бодай гіпотетичної) відродженої Другої Речіпосполитої, антиукраїнська й полонізаційна політика якої була добре відома місцевим автохтонам – «лемкам», «бойкам», «гуцулам», «русинам», «тутейшим» та ін.

Список використаних джерел

1. Васюта, І., 2006. 'Політична історія Західної України (1918–1939)', Львів, 335 с.
2. Віднянський, С., 2003. 'Українське питання в міжвоєнній Польщі: основні проблеми й напрямки наукових досліджень у сучасній вітчизняній історичній науці', *Український історичний журнал*, №2, с.39–55.
3. Дробот, І., Кучер, В., 1999. 'Пошуки шляхів до визволення України', Київ: *Школяр*, 280 с.
4. Дробот, І., 2002. 'Трансформації української державно-соборницької ідеї (1920–1930-ті роки)', Київ: *ФАДА, ЛТД*, 343 с.

5. Зашкільняк, Л., 2005. У'країнсько-польські стосунки у XX ст.: Історіографічні аспекти', *Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність*, Львів, Вип.13, с.3–22.
6. Красівський, О., 2000. Галичина у першій чверті XX ст.: Проблеми польсько-українських стосунків', Львів: *Вид-во ЛФУАДУ*, 416 с.
7. Красівський, О., 2008. 'Українсько-польські взаємини в 1917–1923 рр.', Київ: *ІПіЕНД*, 544 с.
8. Кугутяк, М., 2002. 'Історіографія українського національно-демократичного руху (1918–1939 рр.)', *Галичина*, Івано-Франківськ, №8, с.54–69.
9. Литвин, М., 2009. 'Передмова. В: Західно-Українська Народна Республіка. 1918–1923: Уряди. Постаті', Львів, с.14.
10. Литвин, М., 1998. 'Українсько-польська війна 1918–1919 рр.', Львів: *Ін-т українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України*, 488 с.
11. Лозинський, М., 1970. 'Галичина в рр. 1918–1920', Нью-Йорк: *Червона Калина*, 228 с.
12. Павлишин, О., 2013. 'Євген Петрушевич (1863–1940): Ілюстрований біографічний нарис', Львів: *Манускрипт-Львів*, 400 с.
13. Рубльов, О., 2004. 'Західноукраїнська інтелігенція у загальнонаціональних політичних та культурних процесах (1914–1939)', Київ: *Інститут історії України НАН України*, 648 с.
14. Рубльов, О., Коростіль, Н., Безносюк, О., 2010. 'Західноукраїнські землі у складі II Речіпосполитої, 1921–1939: Історичні нариси: Навчальний посібник', Київ: *ІІІ «Фоліант»*, 224 с.
15. Савчук, Б., 2001. 'Суспільно-політичне життя Західної України 20–30-х років XX ст. за документами польської поліції', *Архів України*, №6 (248), с.39–45.

* * *

References

1. Vasiuta, I., 2006. 'Politychna istoriia Zakhidnoi Ukrainy (1918–1939) (Political History of Western Ukraine (1918–1939))', Lviv, 335 s.
2. Vidnianskyi, S., 2003. 'Ukrainske pytannia v mizhvoienii Polshchi: osnovni problemy u napriamky naukovykh doslidzhen u suchasni vitchyzniani istorichni nautsi (The Ukrainian issue in interwar Poland: the main problems and directions of scientific research in modern national historical science)', *Ukrainskyi istorichnyi zhurnal*, №2, s.39–55.
3. Drobot, I., Kucher, V., 1999. 'Poshuky shliakhiv do vyzvolennia Ukrainy (The search for ways to liberate Ukraine)', Kyiv: *Shkoliar*, 280 s.
4. Drobot, I., 2002. 'Transformatsii ukrainskoi derzhavno-sobornyt'skoi idei (1920–1930-ti roky) (Transformation of the Ukrainian state-communion idea (1920–1930's))', Kyiv: *FADA, LTD*, 343 s.
5. Zashkilniak, L., 2005. 'Ukrainsko-polski stosunki u XX st.: Istoriohrafichni aspekty (Ukrainian-Polish relations in the twentieth century: historiographical aspects)', *Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність*, Львів, Вип.13, с.3–22.
6. Krasivskyi, O., 2000. 'Halychyna u pershii chverti XX st.: Problemy polsko-ukrainskykh stosunkiv (Galicia in the first quarter of the twentieth century: Problems of Polish-Ukrainian relations)', Lviv: *Vyd-vo LFUADU*, 416 s.
7. Krasivskyi, O., 2008. 'Ukrainsko-polski vzaiemyny v 1917–1923 rr. (Ukrainian-Polish relations in 1917–1923)', Kyiv: *IPiEND*, 544 s.
8. Kuhutiak, M., 2002. 'Istoriohrafii ukrainskoho natsionalno-demokratychnoho rukhu (1918–1939 rr.) (Historiography of the Ukrainian national-democratic movement (1918–1939))', Halychyna, Ivano-Frankivsk, №8, s.54–69.
9. Lytvyn, M., 2009. 'Peredmova. V: Zakhidno-Ukrainska Narodna Respublika. 1918–1923: Uriady. Postati (Preface. In: Western Ukrainian People's Republic. 1918–1923: Governments. Stuff)', Lviv, s.14.
10. Lytvyn, M., 1998. 'Ukrainsko-polska viina 1918–1919 rr. (Ukrainian-Polish War of 1918–1919)', Lviv: *Ін-т українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України*, 488 с.
11. Lozynskyi, M., 1970. 'Halychyna v rr. 1918–1920 (Galicia in the years 1918–1920)', Niu-York: *Chervona Kalyna*, 228 s.
12. Pavlyshyn, O., 2013. 'Yevhen Petrushevych (1863–1940): Iliustrovanyi biohrafichnyi narys (Eugene Petrushevich (1863–